

مروری بر مهم‌ترین انواع جلدسازی کتب در تمدن اسلامی

رویا اسمی^۱، حبیب شهبازی شیران^۲

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه محقق اردبیلی

roya.esmi20@gmail.com

۲. عضو هیأت علمی دانشگاه محقق اردبیلی

چکیده

مبنای توسعه جلدسازی در فنون کتاب آرایی علاوه بر محافظت و نگهداری اوراق کتاب از فرسودگی، نمایش زیبایی و درون‌مایه کتب را بر عهده داشتند. در تاریخ جلدسازی تمدن ایران اسلامی در مرحله ی اول قرآن کریم و سپس دیوان های شاعران و بعدها کتاب های علمی و ادبی، از موضوع های اصلی جلدسازان ایرانی بود. جلدسازی دارای انواع بسیار متنوعی بوده که در ابتدا چوب و پاپیروس، استفاده از پوست حیوانات متعددی از جمله گاو و آهو مبنای جلدسازی بود. انواع جلدسازی دیگری بر مبنای مواد چوبی همچون چوب سرو، برای ایجاد جلد چوبی یا تخته های چوبی کتب مذهبی بکار برده شدند. ولی از قرن چهارم ه. ق به بعد مقوا یا مقوه (کاغذ چسبانی) مرسوم شد. از قرن ششم تا اواخر هفتم ه. ق، کتاب ها را در جلدهایی از چرم پخته و میشن (چرم نرم گوسفند) و تیماج (چرم نرم و نازک بز)، مبنای جلدسازی کتب قرار گرفت. انواع جلدهای ضربی یا منگنه و جلد معرق به همراه جلدسازی پارچه‌ای یا ترمه ای نیز بیشتر از انواع دیگر در دوران اسلامی رواج داشت. بعدها با توسعه مقواگری در ایران، مقوا یا مقوه به عنوان ساختار داخلی و استحکامی جلد استفاده شد. به‌خصوص در عصر عثمانیان، طلاپوش کردن جلدها مد نظر قرار گرفت. نهایتاً در دوران زندیه و قاجاریه، جلدی که بیش از همه، بستر ابداع و اجرای طرح و هنر هنرمندان را فراهم کرده بود جلدهای روغنی بود که به اشکال مختلفی از جمله ترنجی، گل و برگ و با صورت‌های انسانی توسعه یافت.

واژه‌های کلیدی: تمدن اسلامی، جلدسازی، کتب اسلامی، قرآن کریم.

۱- مقدمه

هنر جلدسازی به عنوان یکی از شاخه های هنر کتاب آرایی و کتاب سازی در طول تاریخ تمدن اسلامی، پیوسته تحولات و تغییرات قابل توجهی را در جهت گسترش فرهنگ نشر علم و کیفیت بخشی در ارائه ی جذاب و هنرمندانه و حفاظت شایسته از نسخه های علمی تجربه کرده است. این تحولات که از آغازین سده های اسلامی تا اواخر قرن دوازدهم ه. ق/ هیجدهم م به گونه ای چشمگیر ادامه داشته، از حیث ابداع فنون تجلید، استفاده از مواد و مصالح متنوع و خلق و اجرای ظریف نقش های زیبا بوده است. در این میان نقش هنرمندان ترک و در پی آن هم سوئی سرزمین های هم‌جوار و دارای فرهنگ مشترک از جمله ایران با آنان در خلق آثار تجلید کتاب های نفیس (به ویژه در سده های شانزدهم و هفدهم میلادی) اجتناب ناپذیر است [۱]. از آن جایی که جهان‌بینی بشر با طبیعت و زیبا شناختی تلاقی بی‌بازگشتی دارد، جلدسازان و کتاب‌سازان در تمدن اسلامی دریافته اند که آرایش و تذهیب و تزئین نسخه ها در روح و روان مؤثر می افتد و زینت اوراق کتاب و جلد و پوشش آن، چشم را می نوازد و اسباب تعلق خاطر به فرهنگ و دانش بومی و اسلامی می‌گردد. بر اثر چنین بینش و آگاهی بوده است که در دامن هنرها و فنون متعلق به کتاب سازی، هنر جلدسازی به موازات دیگر فنون کتاب آرایی، رشد و ترقی چشمگیری پیدا کرد. به طور کلی جلدسازان در جهان اسلام، انواع مختلف جلد را با موادی چون چوب، چرم، پارچه، کاغذ و مقوا به شکل های نفیس ساخته اند، به طوری که جلد کتاب نه تنها وسیله ی محافظت و نگاه داری اوراق کتاب از آفت های برونی و عوامل